

GÜNEL ŞAKIRLI

AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu

Ünvan: Bakı şəh., H.Cavid prospekti, 115

E-mail: Shgunel123@gmail.com

MEDIALİNGVİSTİKA DİL HAQQINDA ELM KİMİ

Açar sözlər : Medialinqvistika, elm, qanun, mətbuat, kütləvi informasiya vasitələri, tərəqqi, demokratikləşmə.

Ключевые слова : Медиалингвистика, наука, закон, пресса, средства массовой информации, прогресс, демократизация.

Key words : Media linguistics, science, law, press, mass media, progress, democratization.

Kütləvi informasiya vasitələri həm cəmiyyətin həyatında, həm də dilin inkişafında böyük rol oynayır. XX əsrin ikinci yarısından başlayaraq KİV sürətlə inkişaf edir: ənənəvi KİV-lərin sayı artır, texnologiyaların təkmilləşdirilməsi baş verir, İnternet şəbəkəsinin inkişafı vahid informasiya məkanının yaradılmasına kömək edir. Bu sosial-informasiya prosesləri təkcə cəmiyyətə deyil, həm də dilin fəaliyyətinə təsir göstərir. Məhz bu fakt medialinqvistika kimi elmin yaranmasına səbəb oldu.

Medialinqvistikanın nəzəri bünövrəsi hələ XX əsrin 70-ci illərində qoyulmuşdur. O zaman Rusiya və xaricdə kütləvi kommunikasiya sahəsində dilin fəaliyyəti məsələlərinə həsr olunmuş müntəzəm tədqiqatlar dərc etməyə başlamışdır. Həmin tədqiqatlarda kütləvi informasiyanın mətnləri ən müxtəlif məktəblər və istiqamətlər çərçivəsində nəzərdən keçirilirdi: sosiolinqvistika, funksional stilistika, diskurs nəzəriyyəsi, təhlil məzmunu, koqnitiv lingvistik, ritorik tənqid.

1998-ci ildə medialinqvistikanın ingilisdilli versiyası "media linguistics" meydana gəlmişdir. Həmin ifadəyə britan tədqiqatçıların informasiya vasitələrinin dilinə dair yazdıqları əsərlərində rast gəlmək mümkündür. Con Kornerin " the Scope of Media Linguistics " adlı məqaləsində ilk dəfə medialinqvistikanın predmeti və vəzifələrini müəyyən etmişdir.

Beləliklə, medialinqvistikanın müstəqil elmi kimi formalaşması dil dinamikasının inkişaf etməsinə şərait yaratdı. 2000-ci ilə qədər media sahəsində dilin fəaliyyəti sosiolinqvistika, psixolinqvistika, koqnitiv dilçilik nümayəndələri tərəfindən öyrənilmişdirsə, sonrakı dövrdə zəruri şərait yaranmışdır və bütün dil tədqiqatları KİV –medialinqvistika çərçivəsində birləşmişdir .

T.G.Dobrosklonskaya görə "medialinqvistika" termini iki komponentini özündə birləşdirir "Media" və "lingvistik". Bu elmin predmeti "kütləvi kommunikasiya sahəsində dilin fəaliyyətinin öyrənilməsi"dir. Bu o deməkdir ki,

medialinqvistika nitqin müəyyən sahəsini — kütləvi informasiya vasitələrinin dilini araşdırır. Medialinqvistikada mətn emalının bütün metodlarından istifadə olunur: sistem analizi metodlarından başlayaraq məntiqi, empirik, sosiolinqvistik və s. Kütləvi informasiya mətnlərinin öyrənilməsi üçün koqnitiv və tənqidi dilçilik, funksional stilistika və s. metodlarından da istifadə olunur.

Azərbaycanda kütləvi informasiya haqqında qanun 1999-cu il dekabrın 7-də qəbul olunub. KİV haqqında Qanunun 47-ci maddəsi fikir və söz azadlığına, 50-ci maddəsi isə məlumat azadlığına həsr olunub. 50-ci maddənin II bəndində “Kütləvi informasiyanın azadlığına təminat verilir. Kütləvi informasiya vasitələrində, o cümlədən mətbuatda dövlət senzurası qadağandır” deyilir. Həmçinin Qanunun 7-ci maddəsində qeyd olunur ki, “Kütləvi informasiya vasitəsi üzərində dövlət senzurası, habelə bu məqsədlə xüsusi dövlət orqanlarının və ya vəzifələrin yaradılmasına və maliyyələşdirilməsinə yol verilmir. Məlumatın və ya müsahibənin müəllifi olduğu hallardan başqa, dövlət orqanlarının, bələdiyyələrin, idarə, müəssisə və təşkilatların, ictimai birliklərin, vəzifəli şəxslərin, habelə siyasi partiyaların kütləvi informasiya vasitələrində yayılan məlumat və materialların qabaqcadan onlarla razılaşdırılmasını tələb etmək və ya yayılmasını qadağan etmək hüququ yoxdur.”[1]. SSRİ dövründən qalmış mətbuat üzərində dövlət senzurası 1998-ci ildə Heydər Əliyevin imzaladığı “Azərbaycan Respublikasında söz, fikir və məlumat azadlığının təmin edilməsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında” fərmana əsasən ləğv edildi.

Medialinqvistikanın öyrənilməsində əhəmiyyətli töhfə verən rus müəlliflərinin sayına S. I. Bernştein, D. N. Şmelyov, V. H. Kostomarov, Y. V. Rojdestvenskiy, H. Y. Solqanik, S. İ. Trtskova, İ. P. Lisakova, B. V. Krivenko, A. N. Vasilyeva daxildir. Qərbdə KİV dilinin öyrənilməsində böyük rol oynamış müəlliflərdən Teun Van Deyk, Martin Montqomeri, Alan Bell, Norman Feyerklaf, Robert Faulerın adını çəkmək olar.

Azərbaycanda KİV-ə dair araşdırma eləyən tədqiqatçılar çoxdur. Onlara misal olaraq, N. Axundov, N. Əhmədli, M. Rəhimli, M. Adilov, A. Aşurlı, N. Xudiyev, İ. Kazımov, S. Məmmədova, X. Vəliyeva, N. Zeynalovun və b. misal göstərmək olar. Azərbaycanda Medialinqvistika dair çox sayda dissertasiya mövzusu yazılmışdır. Ona nümunə olaraq A. Zeynalovanın “Mətbuatda dövlətlərarası münasibətlərin təkmilləşdirilməsi faktoru kimi”, Sait Şimşekin “XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda mətbuat və Osmanlı türkcəsi”, A. Hacıyevanın “Azərbaycan Televiziyasında ictimai-siyasi verilişlərin dili”, Z. Əsgərovun “Azərbaycan dili terminoloji fondun zənginləşməsində müasir mətbuatın rolu”, N. Həsənovanın “1990-2000-ci illər Azərbaycan Publistikası dilinin üslubi xüsusiyyətləri”, E. İsmayılovun “1990-cı illərin mətbuat dili”, F. Mustafayevin “Azərbaycan televiziyasının elm və təhsil verilişlərinin dili”, Q. Məhərrəmlinin “Televiziya dili. Azərbaycan Dövlət Televiziyaları materialı əsasında”, K. Nəzirinin “Dövri mətbuatda ingilis mənşəli sözlər və onların alınmasında tərcümənin rolu”, K. Niftəliyevanın “Müasir Azərbaycan mətbuatının tipologiyası”, N. Atamoğlanovanın “Güney Azərbaycanda

milli mədəniyyətin inkişafında Azərbaycan beynəlxalq radiosunun rolu”, Ü. Fərzəliyevanın “Azərbaycan publistikasında milli özünüdərk problemləri”, X.Hüseynovanın “Azərbaycanda televiziya tənqidi”, A.Kərimovanın “Azərbaycan televiziyasının beynəlxalq əlaqələri: bugünü və perspektivləri”, R.Məmmədovun “Azərbaycan diasporu fəaliyyətinin formalaşması və inkişafında ölkə mətbuatının rolu”, S.Həbibovanın “Mətbuatda gedən dil prosesləri-leksika”, B.Hüseynzadənin “Azərbaycan Respublikasında demokratik mətbuatın formalaşması” dissertasiyasını göstərmək olar.

Könül Niftəliyeva öz “Müasir Azərbaycan mətbuatının tipologiyası” adlı dissertasiyasında mətbuatın müasir tipologiyasını təsnifatını vermişdir. Müəllifə görə qəzetləri dövlətin maliyyələşdirdiyi qəzetlər və özəl sektorda yaranan qəzet və jurnallar olaraq bölmək olar. Dövlətin maliyyələşdirdiyi qəzetlərə misal olaraq “Xalq qəzeti”, “Respublika”, “Azərbaycan”, “Azərbaycan müəllimi”, bir sıra nazirliklərin, ali təhsil müəssisələrinin və s. qəzetlərini misal göstərir. Müəllifin fikrinə görə özəl sektorda yaranan qəzet və jurnallar Azərbaycan mətbuatının əsasını təşkil edir. Həmçinin K.Niftəliyeva dissertasiyasında qəzetləri bir neçə tipoloji sistemə ayırmışdır. Buna misal olaraq ümumi qəzetlər, dövlət qəzetləri, partiya qəzetləri, sahə qəzetləri, regional qəzetlər, elektron qəzetlər və s. göstərmək olar.

B.Hüseynzadə öz “Azərbaycan Respublikasında Demokratik mətbuatın formalaşması” adlı dissertasiyasında isə Sovet dövründə mətbuatın və Yeni mərhələdə KİV-in tipoloji xüsusiyyətlərə toxunub. Sovet mətbuatı tipoloji olaraq mərkəzi, respublika, vilayət və rayon qəzetlər deyə ayırır. Həmin dövrdə nəşr olunan qəzetlərin tiplərinə isə müəllif partiya, sovet, komsomol, həmkarlar təşkilatı və s. misal göstərib. Müəllif Mərkəzi qəzetlərin yalnız Moskvada və böyük tirajla nəşr olunduğunu qeyd edib. B.Hüseynzadə 1990-cı illərdə başlanan nəşrləri auditoriyaya, mövzuya görə tiplərə ayırmışdır. Nəşrlər auditoriyaya görə gənclər, uşaqlar, qadınlar, işgüzar adamlar, təhsil işçiləri, səhiyyə işçiləri, idman həvəskarları və s. kimi qruplaşdırmışdır. Mövzuya görə iqtisadiyyat, mədəniyyət, sənaye, ekologiya, beynəlxalq həyat, nəqliyyat, səhiyyə, idman kimi tiplərə ayırmışdır.

KİV-də dilin istifadəsinin əsas xüsusiyyətlərindən danışarkən, onu qeyd etməliyik ki, tədqiqatçılar kütləvi kommunikasiyanın müasir dilə təsirinin çox olduğunu bildirir. Hər şeydən əvvəl, qeyd etməliyik ki, "kütləvi informasiya vasitələrinin dili" ifadəsi kontekst daxilinə təhlil olunarkən 3 anlayışı əsas götürürlər. İlk növbədə, istehsal olunan və kütləvi informasiya vasitələri tərəfindən yayılan mətnlərin bütün korpusu; ikincisi, dilçilik xüsusiyyətlərini və əlamətlərini müəyyən edən dayanıqlı dildaxili sistem; və nəhayət, üçüncüsü, kütləvi informasiya vasitələrinin hər biri üçün səciyyəvi olan verbal və audiovizual komponentlərin özündə birləşdirən xüsusi sistem .

KİV dili, həmçinin dilin inkişafında daha çox rol oynayır. Birincisi, media dili yeniliklərə reaksiya verir, cəmiyyətin tərəqqisinə kömək edir. İkincisi, KİV dili vasitəsilə dilin lüğət ehtiyatında zənginləşmə gedir. Üçüncüsü, lüğətin

zənginləşdirilməsi bəzən elə sürətlə baş verir ki, dilin leksika və qrammatikası arasında münaqişəyə səbəb ola bilər. Əgər bu, doğrudan da baş verirsə, demək, dilin islahata ehtiyacı vardır. Dördüncüsü, dilin demokratikləşdirilməsi prosesidir. Bu zaman dilə jarqon, kobud ifadələr, kriminal dünyanın spesifik dilin və s. təsiri də qaçılmazdır.

Yuxarıda göstərilənlərdən nəticə çıxarmaq olar: kütləvi informasiya vasitələrinin dili müasir nəslin dil səviyyəsinə təsir göstərir. KİV-in demokratikləşdirilməsi gündəlik həyatda qaçılmaz dəyişikliyə səbəb olur.

KİV-in 4 alt sistemi mövcuddur: mətbuat, radio, televizor və İnternet. Onlardan ən qədimi məhz mətbuatdır.

Azərbaycan mətbuatının əsası 1875-ci ildə "Əkinçi" qəzeti ilə qoyulub. "Əkinçi" dilimizin saflığının qorumasını, başqa dildə olan kitabların ana dilimizə tərcümə olunmasını vacib hesab edirdi. "Əkinçi" qəzetində həmin dövrün elmi, texniki, mədəni yenilikləri barəsində ətraflı məlumatlar yer alırdı. Həsən bəy Zərdabi ilə birlikdə həmin dövrün ziyalıları Seyid Əzim Şirvani, Nəcəf bəy Vəzirov, Əhsənül-Qəvaid, Əsgər ağa Görani, Ələkbər Heydəri və Məhəmmədağa Əlizadə Şirvani, Əlimədəd Abdullahzadə, Məmnun Əlqədari, Ələkbər Elçizadə, Xaçatur Qorxmazov və b. çıxış etmişlər. Həsən bəy Zərdabi qəzetin məzmunundan danışırkən bildirmişdir ki, qəzetdə elmi xəbərlərlə yanaşı, təzə xəbərlər də olacaqdır. O, axıra kimi nizamnaməsinə sadıq qalmışdır. "Əkinçi" qəzetinin 1877-ci ildə çıxan ən son 20-ci nömrəsində belə bir elan verilir :

Biz xəstə olduğumuza görə bu ilin axırını nömrələri öz vaxtında çıxmayacaq və onların haçan çıxması məlum deyil. [7]

AXC dövründə mətbuat çiçəklənmə dövrünü yaşamızdır. 1918-1920-ci illərdə müxtəlif dillərdə qəzetlər dərc olunurdu. Həmçinin AXC-nin dövründə "Mətbuat nizamnaməsi" təsdiq olunmuşdur. "Mətbuat nizamnaməsi" ndə söz və mətbuat azadlığı prinsiplərinə əsaslanırdı. Sənəddə deyilirdi ki, insan fəaliyyətinin hər bir sahəsi kimi, mətbuat da azadlıqla anarxiya arasında sərhədi müəyyən edən qanunlara tabe olmalıdır.[7] Həmin hüquqi sənəddə ilk media tənzimləyən qurumun yaranması da qeyd olunmuşdur.

Qəzet və jurnallar Bakı, Gəncə və Azərbaycanın başqa şəhərlərində də dərc olunurdu. 2 il ərzində Azərbaycan dilində dərc olunmuş qəzet və jurnallara "İstiqlal" (1918-20), "Azərbaycan" (1918-20), "Övraqi-nəfisə" (1919), "Müsəlmanlıq" (1917-19), "Qurtuluş" (1920), "Mədəniyyət" (1920), "Gənclər yurdu" (1918), "Şeypur" (1918-19), "Zənbur" (1919) və s. aiddir. AXC dövründə rus dilində çıxan qəzet və jurnallara "Bakinets" (1907-1920), "Bakinskaya jizn", "Bakinskiy raboçiy", "Bakinskoye slovo", "Bakinskoye utro", "İskra", "Nabat" (1919), "Naşa jizn" (1919), "Proletariy" və s. aiddir.

Ədəbiyyat sıyahısı

1. “Kütləvi informasiya vasitələri haqqında ” Azərbaycan Respublikasının Qanunu
2. Məmmədova.S.Y. Kütləvi informasiya vasitələri və dil. Bakı:Elm və Təhsil, 2009.
3. Məhərrəmli.Q.M. Kütləvi kommunikasiya və dil. Bakı:Çaşoğlu, 2004.
4. Добросклонская Т. Медиалингвистика: теория, методы, направления 2020 с.178
5. Солганик Г.Я. Язык СМИ на современном этапе //Мир русского слова, 2010, №2.
6. Шмелева Т.В. Медийное речеведение: сборник статей 2012 с. 66
7. (https://az.wikipedia.org/wiki/Az%C9%99rbaycan_Xalq_C%C3%BCmhuriyy%C9%99tind%C9%99_m%C9%99tbuat) AXС dövründə mətbuat

Резюме

Медиалингвистика как наука о языке

Средства массовой информации играют важную роль как в жизни общества, так и в развитии языка. Наука изучающая средства массовой информации- это медиалингвистика. В статье рассматривается понятие медиалингвистики, об истории ее возникновения.

Теоретический фундамент медиалингвистики был заложен в 70-е годы XX века. Медиалингвистика со временем сформировалась как самостоятельная наука. Термин медиалингвистика впервые была употреблена Т.Добросклонской. Медиалингвистика привлекла внимание многих исследователей. В статье говорится об авторах, изучающих медиалингвистику в Азербайджане и других странах.

В Азербайджане написано большое количество диссертаций по подсистемам СМИ. В то же время в статье говорится и о Законе “О средствах массовой информации”. Особенно выделяются 7, 47 и 50 статьи закона. В этих статьях говорится о свободе информации, свободе слова и отсутствии государственной цензуры в прессе. В статье также рассматриваются 3 основных понятия СМИ. Это пресса, радио, телевидение. В современное время туда был добавлен и интернет .Также в статье рассказывается об истории прессы Азербайджана. В качестве основы были рассмотрены газеты и журналы, созданные в период АДР.

Resume
Media Linguistics as the science of language

The media play an important role in both society and language development. The science that studies mass media is media linguistics. The article discusses notions of media linguistics, the history of its origin. The theoretical foundation of media linguistics was laid in the 70s of the XX century. Media linguistics has evolved over time as an independent science. The term media linguistics was first used by T. Dobrosklonskaya. Media linguistics has attracted the attention of many researchers. The article talks about the authors studying media linguistics in Azerbaijan and other countries.

Azerbaijan has a large number of dissertations on media subsystems. At the same time, the article also refers to the Law "On Mass Media". Articles 7, 47 and 50 of the Act stand out. These articles speak about freedom of information, freedom of speech and the absence of state censorship in the press. The article also discusses 3 basic concepts of mass media. It is the press, radio, television. In modern times the internet was added. The article also tells about the history of the Azerbaijani press. Newspapers and magazines created during the ADR period were considered as the basis.

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 16.02.2022
Çapa qəbul olunma tarixi: 28.02.2022
Elmi rəhbər: fil.ü.f.d., dosent Məmmədova Sevinc
tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur